

Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija Dies historiae održanog 13. prosinca 2007. u Zagrebu, ur. Suzana Miljan, Biblioteka Dies historiae, knj. 3, Zagreb 2009., 235 str.

U izdanju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu izašla je treća knjiga u seriji Biblioteke Dies historiae, točnije zbornik radova sa znanstvenog kolokvija *Dies historiae* održanog 13. prosinca 2007. u Zagrebu. Zbornik sadrži deset znanstvenih radova u kojima se obrađuju razni aspekti društvenih i pravno neprihvatljivih ponašanja od srednjeg vijeka do modernog doba. Osam radova bavi se proučavanjem društvenog ponašanja u razdoblju srednjeg i novog vijeka, dok se dva rada bave tom problematikom u 19. i 20. stoljeću.

Zbornik započinje radom Gerharda Jaritza, *Vanjski izgled, javni prostor i zakon u kasnom srednjem vijeku (9-20)*. Autor u njemu ukazuje na to kako je u kasnom srednjem vijeku bilo mnogo teoloških i svjetovnih rasprava o aspektima materijalne kulture i ponašanja, pogotovo u odnosu na odjeću, stanovanje, slavlja, hranu itd. Istražujući razne kronike, gradske statute, zakone, isprave, propovijedi i književnost njemačkog govornog područja u razdoblju od 14. do početka 16. stoljeća, autor uočava kako se pažnja posvećivala kritiziranju materijalnog bogatstva. Ujedno objašnjava kako su se crkvene, ali i svjetovne vlasti koristile argumentom izazivanja Božjeg gnjeva zbog nedoličnog, oholog odijevanja i vanjskog izgleda čovjeka, čime se mogao ugroziti društveni ili gospodarski sustav. Autor zaključuje kako se međuovisnost materijalne kulture, svjetovnih zakonskih odredaba i vjerskih rasprava te kontekst ponašanja mogu redovito pronaći u kasnosrednjovjekovnom društvu, odnosno kako su materijalni objekti i njihova javna upotreba utjecali na religijske, društvene, gospodarske i moralne rasprave.

Problematikom kockanja u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama bavi se Sabine Florence Fabijanec u radu *Ludus zardorum: moralni i zakonski okviri kockanja na Jadranu u srednjem vijeku (21-50)*. Autorica proučava na koji su se način određeni oblici zabave među stanovništvom zakonski regulirali i kakav je bio stav vlasti prema njima. Na temelju statuta hrvatskih priobalnih gradova autorica istražuje kada su se igrane hazardne igre i koji su ih društveni slojevi igrali te ispituje zakonske okvire i ograničenja igara na sreću. Navodi kako su mnoge zakonske norme bile usmjerene zabranjivanju određenih igara (kartanje, kocka), posuđivanju novca igračima te prostornom ograničenju, ali i ukazuje na odredbe nekih statuta o davanju dijela dobiti gradskim vlastima. Ističe i iznimke dozvoljavanja igara na dobit u određene blagdane, ali i kao način stjecanja osnovnih sredstava za život (*rebus comestibilibus*). Autorica ukazuje na prekretnicu u stavu vlasti prema kockanju, što se događa tijekom 13. stoljeća legalizacijom kockanja, te uočava najčešći stav o moralno ispravnom postupku nezadržavanja dobiti već vraćanja gubitniku (*restitutio*) ili usmjeravanja dobiti u obliku milodara (*elemosina*). Navodi kako je nakon Tridentskog koncila (1545.–1563.) ponovno proglašena zabrana hazardnih igara i moralno zakonskih osuda.

Žene u kaznenim procesima gradskih naselja srednjovjekovne Slavonije tema je rada *Žene s druge strane zakona. Nekoliko primjera iz srednjovjekovnih gradskih naselja u međurečju Save i Drave (51-64)* koji je napisala Marija Karbić. Autorica, s obzirom na sačuvanost vrela, svoje istraživanje usredotočuje na zagrebački Gradec i Varaždin, tj. na sudske i posjedovne spise dva spomenuta grada, ali isto tako istražuje i neke odredbe koje se nalaze u Iločkom statutu

iz 1525. godine. Dodatno naglašava važnost ovakvih statuta uz pretpostavku da su takve odredbe u sličnom obliku provođene i u ostalim gradovima zbog sličnosti u načinu privređivanja i života. Bazira se na sudske parnice u kojima se žene pojavljuju kao optuženice (svađa, vrijeđanja, tučnjave, ubojstva) te razvrstava i kategorizira težinu zločina navodeći kako su vrijeđanje, tučnjava i razni tipovi uličnih svađa spadali pod lakše oblike zločina. Kao najteže oblike zločina autorica ističe primjere trovanja supruga od strane svojih žena, čedomorstva, uključujući i pobačaje, čaranja, a potom se bavi krivičnim djelima koja su ujedno predstavljala profesiju žena (prostitucija i krađa). Naglašava kako su prostitutke često pripadale najnižem sloju gradskog društva, te su bile vezane i uz druge zločine poput krađe ili potpaljivanja tuđe imovine.

Damir Karbić u radu *Tanka granica pravde i osvete, reda i nereda. Vražda i institucionalizirano nasilje u srednjovjekovnoj Hrvatskoj* (65-81) istražuje fenomen krvne osvete (*vražde*) i institucionaliziranog nasilja u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Autor ukazuje na to kako je problem upotrebe nasilja i njegovo opravdavanje u provođenju pravde bila jedna od važnijih odrednica različitosti srednjovjekovnog običajnog prava od današnjeg poimanja reda. Nakon uvodne rasprave o terminima kojima se obilježavalo oblike provođenja nasilja u svrhu postizanja pravde i zadovoljštine (*fehde, feud, blood feud, vendetta, vražda* itd.) i pregleda historiografije koja se bavila tim fenomenom (Otto Brunner i dr.), autor ističe kako je ovakav oblik provođenja pravde bio na neki način institucionaliziran i terminološki definiran te prisutan u svim društvima, pa tako i u onom hrvatskog srednjovjekovlja. U drugom, većem dijelu članka autor na temelju hrvatskih srednjovjekovnih izvora proučava fenomen nasilja i osvete u svrhu stjecanja pravde i zadovoljštine. Isto tako ističe kako se regulacija takvih sukoba nalazi u normativnim pravnim spisima, gradskim statutima i drugim izvorima deskriptivne naravi. Autor nastoji ukazati na koje su se načine različiti oblici krvne osvete društveno priznavali kao dio običajnog prava i pravnog sustava i dio kasnosrednjovjekovne pravne teorije.

U članku *Neki aspekti delikventnog ponašanja hodočasnika u srednjem i ranom novom vijeku* (83-107) Zorana Ladića istražuju se delikventni oblici ponašanja hodočasnika u srednjem i ranom novom vijeku. Autor rad započinje pregledom rasprava srednjovjekovnih teoloških pisaca (Grgur Veliki, Aurelije Augustin) koji su se bavili pojmom hodočašćenja i utjecaja tih stavova na kasniji dvosmjerni stav prema hodočašćenjima. Autor zapravo želi ukazati na to kako su razlozi poput bolesti, nedostatka novaca za put i iscrpljenost dugim putovanjima ponekad nagnale hodočasnike na razne oblike delikvencije, ali i kako su neki od njih u samoj odluci odlaska na hodočašće zapravo težili materijalnom bogaćenju (prostitucija, pljačka, prodaja lažnih relikvija, štovanje raznih kultova, mučenička ubojstva, pojava vagabunda i avanturista itd.). Iz navedenih je razloga, smatra autor, došlo do pojave raznih djela pisaca (sv. Jeronim, sv. Augustin, Honorije od Autuna, Ivan Česmički, Erazmo Roterdamski i dr) u kojima se negativno kritiziraju hodočašća (*contra peregrinatio*). Nakraju autor zaključuje kako je delikvencija među hodočascima bila prisutna u različitim oblicima od međusobnih sukoba hodočasničkih skupina, pljački, prostitucije, trgovine lažnim relikvijama do najekstremnijeg oblika delikventnog ponašanja – križarskih pokolja muslimanskog stanovništva i osvajanja i pljačke kršćanskih gradova.

Problemom brutalnih oblika kažnjavanja vođa seljačkih buna u kasnosrednjovjekovnoj i novovjekovnoj Europi bavi se članak *Zvjerstva i pogubljenja vođa seljačkih ustanaka u Europi u kasnom srednjem i ranom novom vijeku* (111-124) Paula Freedmana. Kao reprezentativan primjer

autor istražuje seljačku bunu u Ugarskoj 1514. godine poznatiju pod nazivom Dožina buna, kada su se pobunili seljaci koje je okupio nadbiskup Ostrogona za križarski rat protiv Osmanlija. Autor navodi kako je vođa bune (György Dózsa ili Georg Zeckel) uhvaćen i pogubljen na brutalan način: smješten je na željezno postolje te mu je na glavu stavljen užareni prsten u imitiranoj krunidbenoj ceremoniji, dok su njegovi sljedbenici primorani jesti njegove ostatke, nakon čega je leš raščetvoren. Isto tako autor raspravlja o implikacijama te brutalnosti i ukazuje na neke slične incidente s različitim vrstama kako počinitelja, tako i žrtava (pogubljenje Matije Gupca 1573. godine, gušenje bune sicilskog plemstva 1197. godine) te smatra kako se u kasnosrednjovjekovnoj i novovjekovnoj Europi upoznatij s raznolikim postupcima javnih mučenja i egzekucija težilo dramaturgizirati izopačenost okrivljenika. Autor opisuje i analizira navedeno dramaturgiziranje preko raznih izvještaja i likovnih prikaza (izrugivanje osuđeniku, nabijanje na kolac, popratna glazba i slavlje, mučenje i poniženje) te uočava kako su takvi oblici brutalnosti zapravo splet već postojećih i poznatih elemenata divljaštva, izrugivanja i ceremonija izmišljenih za takve prigode radi obeshrabrivanja i zastrašivanja potencijalnih pobunjenika.

Lovorka Čoralčić u članku *Narušitelji društveno prihvatljivog ponašanja ili žrtve objeda lokalne zajednice – Hrvati u procesima mletačke inkvizicije (125-146)* istražuje aktivnost Hrvata koja ih je dovela u vidokrug mletačke inkvizicije. Nakon uvodnih napomena o počecima mletačke inkvizicije (*Santo Uffizio*), osnivanju i strukturi te ustanove od polovice 13. stoljeća do polovice 16. stoljeća autorica ističe kako je navedena ustanova bila mjerodavna za sve osobe osumnjičene za djelovanje protiv principa Katoličke crkve. Te osobe autorica razvrstava u nekoliko skupina: protestanti, krivovjerci optuženi za prakticiranje magije te pristaše i sljedbenici raznih heretičkih nauka. Analizira distribuciju optuženika prema spolnosti, profesiji, imovinskom statusu te navodi razne skupine procesa u kojima se navode ti optuženici (slučajevi prelaska s islamske na katoličku vjeru, procesi protiv protestanata, procesi zbog okultnih čini i praznovjerja, skupina optužbi protiv duhovnih osoba zbog neprimjerenog ponašanja). Na kraju članka autorica zaključuje kako su istražni procesi mletačke inkvizicije u kojima se spominju Hrvati s istočne obale Jadrana vrijedna istraživačka tema koja govori o društvenim i vjerskim gibanjima u ranom novom vijeku.

Fenomenom društveno devijantnog ponašanja pojedinaca i zajednica u Istri u ranomodernom razdoblju bavi se članak *Razbojnici, ubojice i osuđenici u Istri od početka 16. do kraja 18. stoljeća (149-190)* Slavena Bertoše. Autor u uvodu opisuje teritorijalnu pripadnost istarskog poluotoka (Mletačka i Austrijska Istra), gospodarsko stanje i uzroke ekonomske krize koje su prouzročile bolesti, neimaštinu i veliku smrtnost stanovništva. Na temelju brojnih arhivskih dokumenta raznolike provenijencije (sudski spisi, matične knjige, korespondencija predstavnika mletačke vlasti) autor opisuje aktivnosti razbojničkih skupina i pojedinaca u Istri u navedenom razdoblju. Opisuje područja razbojničkog djelovanja po Istri (Pula i okolica, Poreč) i tipove zločina (ubojstva, pljačke, neposluš prema odredbama gradskih vlasti) ističući kako su posebna krizna razdoblja bila ona u rasponu od 1629. i 1632. godine, kada se mletačka Istra našla u središtu mnogobrojnih kolonizacijskih procesa, epidemije kuge i velike smrtnosti stanovništva. Autor opisuje aktivnost razbojnika i lokalnog stanovništva navodeći primjere pomoći lokalnog stanovništva razbojnicima nekim oblikom suradnje, povezivanje gradskih i seoskih razbojničkih skupina, suradnje novog i starog stanovništva u razbojničkim skupinama, pojavu opasnih skupina (selo Dračevac, sela Krnic, Kavran,

Plomin i okolica), gradnju razbojničkih fortifikacija (primjer sela Marčani), krvno srodstvo pojedinih skupina (primjer petorice braće Filipaš) i slučajeve slučajnog ulaska osoba u pljačkaške skupine (Medulin).

Tihana Luetić u članku *Akademski propisi i disciplinski prijestupi studenata Kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (191-208)* istražuje prijestupe studenata na zagrebačkom Sveučilištu Franje Josipa I. u razdoblju nakon njegova osnutka od 1874. godine do 1914. godine. Na temelju analize građe službenih spisa Rektorata u Arhivu Rektorata Sveučilišta u Zagrebu i propisa koje je izdao Akademski senat (*Akademički propisi za porabu slušalaca na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu*) autorica istražuje akademske propise i disciplinski red. Ističe kako su vrste kazni bile gradirane ovisno o težini prijestupa (od ukora i opomene do strogog ukora, kazne gubitka stipendije, prijetnje izbacivanja sa sveučilišta i kazne privremenog ili trajnog izbacivanja sa sveučilišta) koje je određivao i provodio Akademski senat. Autorica navodi nekoliko primjera primjene najstrožih kazni za studente: prekršaji nedoličnog ponašanja (slučaj Hinka Hinkovića) i prekršaji političke naravi (slučaj bugarskih studenata prava Ilije Milarova i Nikole Abadžijeva). Od benignijih slučajeva studentskih prekršaja autorica navodi tučnjave radi obrane časti i sukobe studenata s organima gradskih vlasti u zagrebačkim kavanama. Autorica zaključuje kako je iz navedenih primjera vidljivo da su prekršaji studenata bili vezani za različite okolnosti i motive te kako je niz izgreda među studentskom populacijom bio političke naravi, što se najčešće kažnjavalo najstrožim kaznama.

Željko Dugac i Ingrid Marton u članku *Kada žena ženi pomogne – naudi: sankcioniranje ilegalnih pobačaja između 1920-ih i 1940-ih godina (211-235)* analiziraju medicinske rasprave objavljene u *Liječničkom vjestniku* o pobačajima, njihovoj učestalosti, svrsishodnosti s gledišta medicine, ali i kritike postojećih zakona o pobačaju. Autori istražuju i općenite socijalne i društvene situacije u kojima se provode pobačaji 1920-ih i 1930-ih godina te ukazuju na bitne promjene koje se događaju početkom 1940-ih uspostavom NDH. Autori iznose rasprave stručnjaka o problemu porasta ilegalnih pobačaja, nestručnim osobama koje su vršile pobačaje i istraživanju različitih abortiva i njihovoj primjeni te raznolika rješenja za smanjenje pobačaja poput racionalizacije spolnog života te osiguravanja razvoja zdrave državne populacije. Autori opisuju i stav medicine i vlasti prema pobačajima tijekom 1940-ih godina, tj. za vrijeme NDH. Tako navode da se u to vrijeme sukladno ideologiji vlasti težilo teškim kaznama (doživotna robija ili smrtna kazna i oduzimanje imovine) i strožim propisima o pobačaju prisiliti stanovništvo na rađanje što većeg broja djece kako bi se povećala populacija koja je državi bila potrebna kao vojna i radna snaga. Autori zaključuju kako je u navedenom razdoblju postojao velik interes medicinskih stručnjaka da svojim raspravama potaknu društvo na potrebu poštivanja socijalne dimenzije prilikom reguliranja pobačaja u razdobljima u kojima ti stavovi nisu bili popraćeni zakonskim aktima tadašnjih vlasti.

Na kraju možemo zaključiti kako je i ovaj zbornik izvanredan nastavak u seriji Biblioteke *Dies Historiae* jer donosi mnoštvo zanimljivih članaka u kojima je vidljiv interes za proučavanje dosad nedovoljno obrađenih društvenih tema potaknut izvanrednom suradnjom organizatora skupa *Dies historae* s hrvatskim i stranim povjesničarima. Nadamo se da će podjednako služiti studentima povijesti i istraživačima u rasvjetljavanju djelića hrvatske povijesti koje bi inače znanstveni fokus zaobišao.

Vedran Klaužer